

Dünyada ve Türkiye’de Sanayisizleşme

Sumru Öz¹

Sermaye yatırımlarının üretim kapasitesini azaltacak şekilde bir ülke veya bölgeden yaygın ve sistematik olarak çekilmesi olarak tanımlanan “sanayisizleşme” terimi ilk kez 1982 yılında yayımlanan “Amerika’nın Sanayisizleşmesi” adlı kitapta kullanıldı [1]. Önceleri sadece gelişmiş ekonomileri etkilediği düşünülerek sanayisizleşme konusundaki akademik araştırmalar bu ülkeler üzerinde yoğunlaştı. Dani Rodrik’in

“Erken Sanayisizleşme” başlıklı makalesi ile birlikte ise bu olgunun 1980’lerden bu yana orta, hatta düşük gelirli ülkelerde de gözlemlendiği ve sanayi sektörü belli bir büyüklüğe ulaşmadan başlayan sanayisizleşmenin bir ekonomi için daha tehlikeli olduğu ortaya kondu [2].

İlk tanımlandığı dönemde, bir ekonomide sanayisizleşme olup olmadığına karar vermek için sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki payına bakıldı. Sonraları bu göstergenin kullanılmasına yönelik eleştiriler gündeme geldi. Verimlilik yeterince yüksekse sanayi sektörünün istihdamdaki payı azalsa bile toplam sanayi üretiminin GSYH içindeki payında azalma olmayabileceği, dolayısıyla bu durumdaki bir ülke için sanayisizleşmeden bahsedilemeyeceği savunuldu [3]. Bunun üzerine sanayisizleşmenin göstergesi olarak sanayi katma değerinin GSYH içindeki payı kullanılmaya başlandı. Ancak bu göstergenin de sorunsuz olmadığı ortaya çıktı, çünkü fiyatların zaman içinde değişmesinin bu oranı etkileyeceği fark edildi. Gerçekten de ekonomik gelişme sürecinde mamul ürün fiyatlarının düşme, hizmet fiyatlarının ise artma eğiliminde olması nedeniyle imalat sanayiinin toplam üretiminde bir düşüş yaşanmadan da GSYH içindeki payı azabilir ve bu durumdaki bir ekonomi için üretimde sanayisizleşme var demek kolay değil. İmalat sanayii katma değerinin GSYH içindeki payını sabit fiyatlarla ölçmek ise bu soruna çözüm getiriyor [4]. Öyleyse, bir ülkede sanayisizleşme olup olmadığına sabit fiyatlarla imalat sanayii katma değerinin GSYH içindeki payındaki gelişmelere göre karar verilmesi yeterli sayılabilir. Ancak işaret ettiği sorunun siyasi ve toplumsal önemi nedeniyle imalat sanayii istihdamının toplam istihdam içindeki payına bakmakta da yarar var. Bu durumda ilkini üretimde, ikincisini istihdamda sanayisizleşmenin göstergesi olarak ele alabiliriz.

İstihdamda Sanayisizleşme

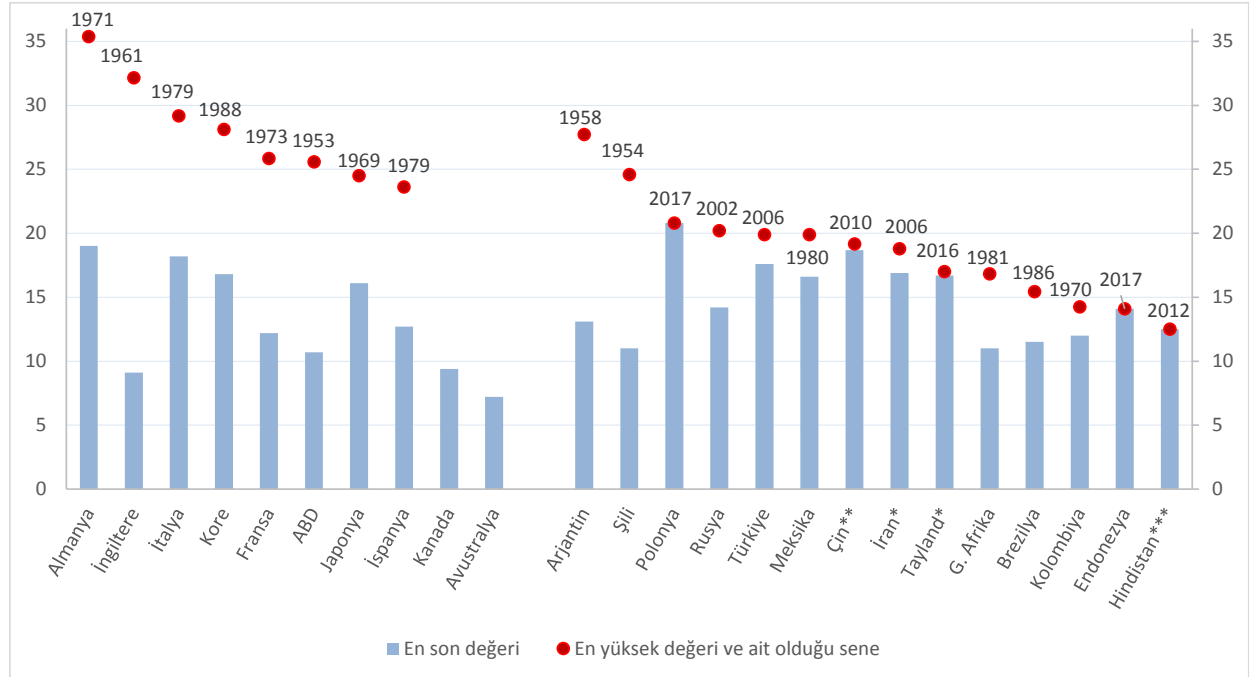
Şekil 1, gelişmiş ve gelişmekte olan büyük ekonomiler² için imalat sanayiinin istihdamdaki payının en yüksek olduğu yıldaki ve açıklanan en son değerini veriyor. Ayrıca bu ülkelerde imalat sanayiinin istihdamdaki payının hangi yıl en yüksek değerine ulaştığı da gösteriliyor. Buna göre gelişmiş büyük ekonomilerde imalat sanayii istihdamı, ilki ABD, sonuncusu Güney Kore’de olmak üzere 1953 ve 1988 yılları arasında en yüksek düzeyine ulaşıyor ve bu düzey ülkeden ülkeye değişiyor. İmalat sanayii istihdamının yüzde 35 ile en yüksek paya ulaştığı ülke, 1971 itibarıyla o dönemdeki adıyla Batı Almanya. Hemen ardından 1961 itibarıyla yüzde

¹ Koç Üniversitesi-TÜSİAD EAF

² En büyük 10 gelişmiş ve gelişmekte olan 20 en büyük ekonomi arasında verisi bulunan 14 ülke (Dünya Bankası).

32 ile İngiltere geliyor. Ancak 2017 yılı verilerine göre en büyük düşüş de bu ülkede yaşanmış ve imalat sanayii istihdamının payı yüzde 9'a gerilemiş durumda.

Şekil 1 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Büyük Ekonomilerde İmalat Sanayii İstihdamının Payı (%)

Kaynak: ILO (Veri eksikliklerini tamamlamak için [5] kullanıldı) En son değer: 2017 (*) 2016 (**) 2011 (***) 2012

Not: Kanada ve Avustralya için 2000 yılı öncesine ait veriler kaynak olarak kullanılan veri tabanlarında mevcut değil.

Şekil 1’de yer alan gelişmiş ekonomilerin tamamında imalat sanayii istihdamının payının büyük ölçüde düştüğü gözleniyor. Benzer büyüklükte bir düşüş Arjantin ve Şili gibi gelişmekte olan ülkelerde de var. İmalat sanayiinin toplam istihdam içindeki payı en yüksek düzeyine 1950’lerde, bu ülkelerin kişi başına gelirleri gelişmiş ekonomilerinkine yakınsamadan ulaşmış olması, erken sanayisizleşmeye maruz kaldıklarını gösteriyor. Gelişmiş ülkelerde sanayisizleşme, özellikle imalat sanayiinde çalışan vasıfsız işçilerin işlerini kaybetmesi şeklinde ekonominin belli bir kesimini etkilerken, gelişmesini tamamlamamış bir ülkede sanayisizleşme, yani erken sanayisizleşme, ekonominin bütünü için tehlike arz ediyor [2]. Çünkü ülkelerin ekonomik olarak gelişmesi, düşük verimli ekonomik faaliyetlerden yüksek verimli faaliyetlere geçilmesi ile sağlanır ve yapısal dönüşüm olarak adlandırılan bu durum, tarım sektörünün istihdam ve üretimdeki payında sürekli bir azalış, hizmet sektörünün payında ise sürekli bir artış olarak kendini gösterir. Tarihsel olarak baktığımızda, gelişmiş ekonomilerde sanayi sektörü istihdamının payında önce artış, belli bir gelir düzeyinden sonra azalış yaşanırken, sabit fiyatlarla sanayi üretiminin payının daha uzun bir süre ulaştığı en yüksek düzeyi koruduğunu görüyoruz (Şekil 2). Ayrıca gelişmiş ekonomilerde imalat sanayiinden çözülen istihdamın daha yüksek verimliliğe sahip hizmet sektörü faaliyetlerine yönelme olasılığı daha yüksek. Böylece yapısal dönüşümünü tamamladıktan sonra sanayisizleşme olgusuyla karşılaşan gelişmiş ülkelerde, ekonominin genel verimlilik düzeyi artışı, dolayısıyla da büyüme sürdürülebilir.

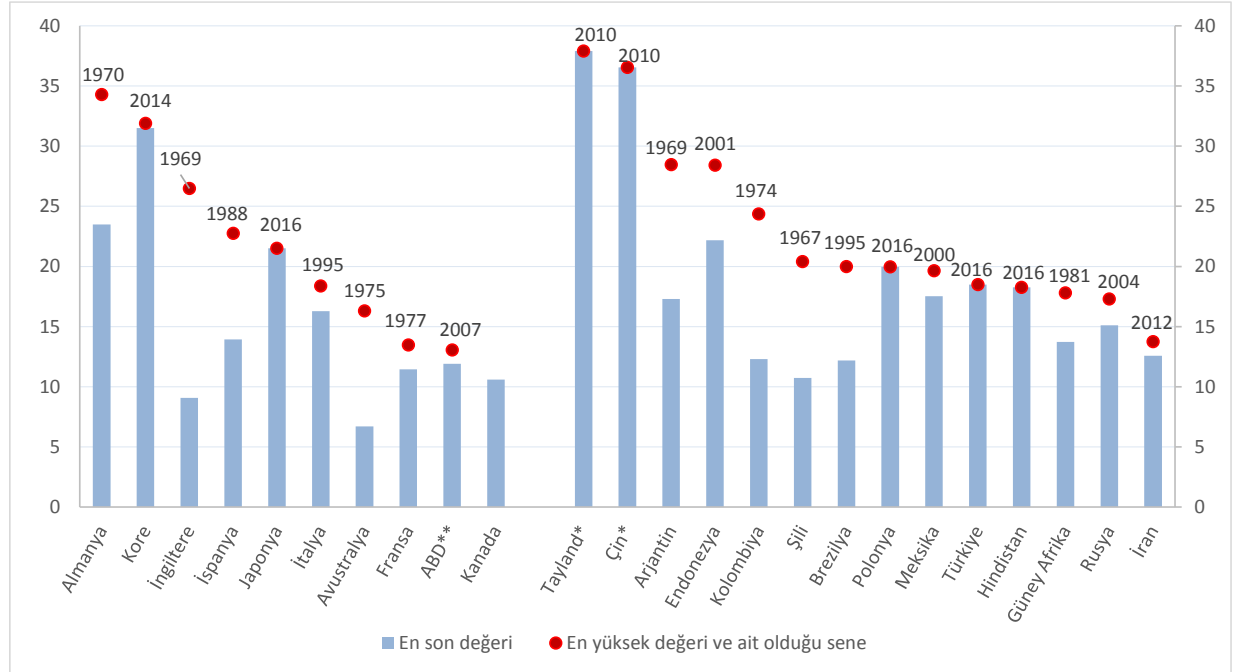
Yapısal dönüşümünü tamamlamadan, yani sanayide istihdam ve üretim belli bir düzeye ulaşmadan sanayisizleşme yaşayan ülkelerde ise ekonominin genel verimlilik düzeyindeki artış, yani büyüme yavaşlayabilir. Çünkü imalat sanayii bazı özellikleri nedeniyle kalkınma için elzem kabul edilir. Dani Rodrik’e göre bu özelliklerden ilki imalat sanayiinin teknolojik olarak en dinamik sektör olmasıdır. İkincisi,

geleneksel olarak imalat sanayiinde; telekomünikasyon, finans ve madencilik gibi verimliliği yüksek hizmet sektörlerine kıyasla yapısal dönüşüme bağlı olarak tarımdan kopan vasıfsız işçilerin çok daha büyük bir kısmına iş yaratılabilmektedir. Sonucusu ise imalat sanayiinin dış ticarete konu olan bir sektör olarak ihracat yoluyla alım gücü sınırlı iç pazarın kısıtlı talep koşullarından bağımsız hareket edebilmesidir. Tüm bu olanakları ortadan kaldırması nedeniyle erken sanayisizleşme, sürdürülebilir büyümenin önünü keser [2].

Üretimde Sanayisizleşme

Gelişmiş ve gelişmekte olan büyük ekonomilerde, sabit fiyatlarla imalat sanayii katma değerinin payının en yüksek olduğu sene ile birlikte en son veri bulunan 2016 senesi için, bu payın değerini yüzde olarak veren Şekil 2, bu iki ülke grubunda sanayisizleşmenin gerçekten de farklı etkiler yarattığını ortaya koyuyor. Şekil 1 ve Şekil 2'yi karşılaştırdığımızda gelişmiş ülkelerde istihdamda sanayisizleşmenin daha büyük boyutta olduğunu, üretimde sanayisizleşmenin ise hem daha geç bir tarihte başladığını hem de en yüksek düzeyine kıyasla daha az düşmüş olduğunu görüyoruz.³ Örneğin, ABD'de istihdamda sanayisizleşme 1953 yılında başlamışken (Şekil 1), sabit fiyatlarla imalat sanayii üretimi 2007 yılına kadar GSYH içindeki payını korumuş durumda. Hatta gelişmiş ülkelerde genel olarak, gelir düzeyi ve demografik özellikler de hesaba katıldığında bu pay en yüksek düzeyini korumayı sürdürüyor [2]. Oysa erken sanayisizleşmeye maruz kalan Güney Amerika ülkelerinde (Arjantin, Kolombiya, Şili ve Brezilya) üretimde sanayisizleşmenin istihdamda sanayisizleşmeden daha ciddi boyutta olduğunu görüyoruz. Bu ülkelerde en yüksek düzeyine göre imalat sanayii istihdamının payındaki düşüş yaklaşık yüzde 50 iken üretiminin payındaki düşüş yüzde 100 civarında.

Şekil 2 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Büyük Ekonomilerde Sabit Fiyatlarla İmalat Sanayii Katma Değerinin GSYH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası (Veri eksikliklerini tamamlamak için [5] kullanıldı) En son değer: 2016 (*) 2010 (**) 2015

İmalat sanayii payının hem istihdam hem de üretimde büyük ölçüde düştüğü Güney Amerika ülkelerinin erken sanayisizleşmeye maruz kaldığı açık. Şekil 2'de yer alan diğer gelişmekte olan ülkeleri ise birkaç

³ Bunun bir istisnası olan İngiltere'de istihdamda sanayisizleşme yüzde 72, üretimde sanayisizleşme ise yüzde 131.

gruba ayırabiliriz. Her iki göstergede de Güney Amerika ülkelerine kıyasla daha ılımlı bir düşüşün yaşandığı Meksika, Güney Afrika, Rusya ve İran; sınırlı bir sanayisizleşmenin yaşandığı ikinci grubu oluşturuyor. Sabit fiyatlarla imalat sanayii katma değerinin payının en yüksek olduğu senenin elimizde veri olan en son sene ile aynı olduğu, istihdamının payında da belirgin bir düşüşün yaşanmadığı Tayland, Çin, Polonya ve Hindistan'da ise erken sanayisizleşme sorunu yok diyebiliriz. Bu üç grubun dışında kalan gelişmekte olan büyük ekonomilerden Endonezya'da imalat sanayiinin üretim içindeki payı yüzde 44 düşmekle beraber istihdam içindeki payında bir düşüş yok. Türkiye'de ise aksine, imalat sanayii katma değerinin sabit fiyatlarla hesaplanan payında henüz bir düşüş yok ama istihdamının payı 2006 yılından bu yana azalıyor.

Sanayisizleşmenin Nedenleri

Gelişmiş ülkeler üzerine yapılan çalışmalar, sanayisizleşmenin nedenlerini iç ve dış kaynaklı olmak üzere ikiye ayırıyor [1]. İstihdamda sanayisizleşme ile sonuçlanabilecek ilk iç etmenin teknolojik ilerleme olduğu kabul ediliyor. Hizmet sektörüne kıyasla sanayi sektöründe daha hızlı olan teknolojik ilerleme, verimlilik artışına, yani aynı üretim miktarı için daha az sayıda çalışana ihtiyaç duyulmasına yol açar, bu da toplam istihdam içinde sanayinin payında bir azalmaya sonuçlanır. İçsel etmenlerin ikincisi taleple ilişkili ve ekonomik büyümenin belli bir aşamasında iç talebin mamul mallardan hizmetlere sistematik bir şekilde kayacağı öngörülür. Üçüncü olarak, son zamanlarda sanayi şirketlerinin daha önce kendi bünyeleri içinde sağladığı birçok hizmeti dışarıdan almaya başlaması (outsourcing) ve hizmet alınan şirketlerin doğal olarak istatistiklerde de hizmet sektörü içinde yer alması iç etmenler arasında sayılıyor.

Sanayisizleşmenin başlıca dış kaynaklı nedeni olarak ise küreselleşme öne çıkıyor. Gerçekten de uluslararası ticarete 1980'lerden bu yana artan serbestleşme, ülkeleri farklı olanlarda uzmanlaşmaya itmiş gibi görünüyor. Hammadde, gıda veya enerji açığı bulunan gelişmekte olan bazı ülkelerin, büyümelerini sürdürebilmek için bu ihtiyaçlarını mamul mal ihraç ederek karşılamaya yönelmesi küresel uzmanlaşma eğilimini güçlendiriyor [3]. Asya ülkelerinde imalat sanayii katma değerinin toplam üretim içindeki payı yüzde 30'ların üzerine çıkarken özellikle tarım ve tarım dışı hammadde ihracatçısı Güney Amerika ülkelerinde⁴ bu payın -tarihsel olarak ulaştığı en yüksek değer yarısına- yüzde 10'lara gerilemesi (Şekil 2) bu eğilimi yansıtıyor. Küreselleşmenin ikinci boyutunu oluşturan doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın da ülkelerin sanayileşme/sanayisizleşme yaşamasına etki ettiğini söyleyebiliriz.

Genel olarak, gelişmiş ülkelerde özellikle istihdamda görülen sanayisizleşmenin arkasında daha çok teknolojik ilerlemeye dayanan verimlilik artışları olduğu, gelişmekte olan ülkelerde ise küreselleşmenin, uzmanlaşmayı zorlayarak ülkelerin sanayileşme/sanayisizleşme yaşamasında daha etkili olduğu sonucuna varılıyor [2]. Dış hizmet kullanımı ise tüm ülkeler üzerinde etkili olmuş görünüyor. İmalat sanayiinin istihdamdaki payı en yüksek düzeyine 1980'lerden önce ulaşan ülkelerde bu düzeyin genel olarak 1980 sonrasında ulaşanlardan yüksek olması, küreselleşme ile birlikte yakın zamanlarda yaygınlaşan dış hizmet

⁴ Tarım ve tarım dışı hammadde ihracatının toplam ihracat içindeki payının son on yıl ortalaması Arjantin'de %65, Brezilya'da %60, Şili'de %85 ve Kolombiya'da %72 (Dünya Ticaret Örgütü Veri Tabanı). 1980'lerden bu yana tarım ve tarım dışı hammadde ihracatının toplam ihracat içindeki payının son 10 yıl ortalaması civarında seyrettiği bu ülkelerde yapısal dönüşümden söz etmek de mümkün değil. Yapısal dönüşüm yaşayan ülkelerde ise tarım ve tarım dışı hammadde ihracatının toplam ihracat içindeki payı hızla düşüyor. Örneğin, 1980 - 2016 arasında Çin'de %52'den %10'a, Meksika'da %75'ten %15'e, Tayland'da %71'den %21'e, Türkiye'de ise %73'ten %17'ye önemli düşüşler var.

kullanımı ile de ilişkilendirilebilir. Örneğin başarılı bir sanayileşme yaşamasına rağmen imalat sanayiinin istihdamdaki payı en yüksek düzeyine 1988’de ulaşan Güney Kore’de %28 olan bu oran, İngiltere ve Almanya’da sırasıyla 1961 ve 1971 yıllarında yüzde 30’un üzerine çıktıktan sonra azalmaya başlıyor.

Özet ve Türkiye’nin Durumu

Bu araştırma notunda, akademik makalelerin bulgularından ve çeşitli veri tabanlarından yararlanılarak dünyada ve Türkiye’de sanayisizleşme sorunu inceleniyor. Gelişmiş büyük ekonomilerde, 1950-90 arasında başlayan istihdamda sanayisizleşme, günümüzde Polonya ve Endonezya dışında gelişmekte olan büyük ekonomileri de etkisi altına almış durumda. İstihdamda sanayisizleşme, daha çok imalat sanayiinde çalışan vasıfsız işçilere zarar verirken üretimde sanayisizleşme (sabit fiyatlarla imalat sanayii katma değerinin GSYH içindeki payının azalması) büyümenin sürdürülebilirliğini engellediği için özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonominin bütünü açısından tehlikeli. Gerçekten de üretimde sanayisizleşmeden en çok etkilenenler, on yıllardır düşük ekonomik büyüme yaşayan Güney Amerika ülkeleri. Bu ülkelerde üretimde sanayisizleşmenin istihdamda sanayisizleşmeden daha büyük boyutta olması da imalat sanayiinde çalışan başına üretimin düştüğüne işaret ediyor. Bunun ekonominin genelinde verimlilik artışını, yani büyümeyi engellemesi şaşırtıcı değil. Gelişmiş ülkelerde ise tam tersine istihdamda sanayisizleşmenin üretimde sanayisizleşmeden daha büyük boyutta olması, bu ekonomilerde verimlilik artışının sürdüğünün göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şekil 1 ve Şekil 2’yi karşılaştırarak ulaşılan bu iki tespit, daha düşük kişi başına gelire sahipken sanayisizleşmeye maruz kalan ülkelere kıyasla gelişmiş ülkelerin sanayisizleşmeye bağlı olumsuzluklardan daha az etkilendiğini ekonometrik olarak ortaya koyan Dani Rodrik’in sonuçları [2] ile de uyumlu.

Sabit fiyatlarla imalat sanayii katma değerinin GSYH içindeki payında henüz bir düşüşün başlamadığı ama istihdamının payı 2006 yılından bu yana azalan Türkiye’nin durumuna gelince; özellikle enerji açığı nedeniyle büyümesini sürdürebilmek için imalat sanayiinde uzmanlaşmak zorunda olan Türkiye’nin bunu tam olarak başaramadığını söyleyebiliriz. Zira 2016 yılı itibariyle %18,5 olan imalat sanayii katma değerinin toplam üretim içindeki payı henüz azalmaya başlamakla beraber Türkiye, bu göstergede en iyi durumda olan Tayland, Çin ve Polonya gibi gelişmekte olan bazı büyük ekonomilerin gerisinde. Üretimde sanayisizleşme başlamamakla beraber istihdamda sanayisizleşme yaşanıyor olması Türkiye ekonomisinde verimlilik artışının sürdüğüne işaret eden olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ancak verimlilik artışına katkı yapan yapısal dönüşüm ile payı %19,4’e kadar düşen tarımsal istihdamın çözülmeye devam ederek gelişmiş ülkelerdeki gibi %5’in altına inmesi sürecinde bu kişilerin nerede istihdam edileceği ve işsizlik oranındaki artışın nasıl önleneceği Türkiye için önemli bir sorun olacak gibi görünüyor.

Kaynaklar

[1] Van Neuss, L. (2016) The Economic Forces behind Deindustrialization: An Empirical Investigation. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2817332>

[2] Rodrik, Dani (2016) Premature Deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 21: 1-33.

[3] Škuflić, L. ve M. Družić (2016) Deindustrialisation and productivity in the EU. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29:1, 991-1002, DOI: 10.1080/1331677X.2016.1235505

[4] Rowthorn, R. ve R. Ramaswamy (1997) Deindustrialization-Its Causes and Implications. *IMF Economic Issues*. <https://www.imf.org/EXTERNAL/PUBS/FT/ISSUES10/issue10.pdf>

[5] Timmer, M. P., G. J. de Vries ve K. de Vries (2015) Patterns of structural Change in Developing Countries. J. Weiss ve M. Tribe, *Routledge Handbook of Industry and Development* (65-83). (Routledge Handbooks). Routledge